

Αποχαιρετισμός στη Βάσω Πέννα

She was an archaeologist ... A lonely daughter of culture, with a strong mind and a dense will, she had browsed all her life on the hard stones of archaeological remains, and at the same time she had retained a strong sense of humanity, and a slightly fantastic humorous vision of her fellow men.

D. H. Lawrence, *The Plumed Serpent*, 1926
(αναφορά στη Mrs. Norris, χαρακτήρα του βιβλίου
βασισμένο στην αρχαιολόγο Zelia Nuttall)

Η Βάσω Πέννα τον Σεπτέμβριο του 2014 (φωτ. © Γιάννης Στόγιας).

Η Βάσω Πέννα απεβίωσε στις 17 Μαΐου 2018, πριν κλείσει τα εξήντα επτά της χρόνια. Διακεκριμένο στέλεχος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας επί δύο και πλέον δεκαετίες, επιστήμονας με διεθνές κύρος στη βυζαντινή νομισματική και τη σιγίλλογραφία, αλλά και με ερευνητικούς ορίζοντες στο πεδίο της οικονομικής ιστορίας της Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα, ολοκλήρωσε την ακαδημαϊκή της σταδιοδρομία ως Καθηγήτρια Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Η Βασιλική Πέννα (το πατρικό της ήταν Αθανασοπούλου) γεννήθηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 1951 στην Κυπαρισσία. Τα πρώτα της χρόνια τα έζησε στη γενέθλια γη, παρουσιάζοντας από νωρίς αυξημένη φιλομάθεια, σε συνδυασμό με μια ισχυρή ιδιοσυγκρασία. Έλαβε απολυτήριο από το Α΄ πρότυπο Λύκειο Θηλέων Αθηνών, για να εισαχθεί στη συνέχεια στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Παράλληλα με τις ευκαιρίες να δεχθεί επιρροές από αξιόλογους καθηγητές, τα βιώματα των πανεπιστημιακών σπουδών (1969/70–1973/74) ήταν αναπόφευκτα συνυφασμένα με τα δύσκολα χρόνια της δικτατορίας. Το 1974 ήταν ένα ορόσημο από πολλές απόψεις: πήρε το πτυχίο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, διορίστηκε στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (που είχε έδρα την Καβάλα) και συνάμα παντρεύτηκε με τον σύντροφο της ζωής της, τον αρχαιολόγο Χαράλαμπο Πέννα, με τον οποίο απέκτησαν δύο κόρες, τη Δάφνη και τη Χριστίνα.

Για τη νεοδιόριστη επιστημονική βοηθό, η Αρχαιολογική Υπηρεσία θα είναι μάλλον καθοριστική, καθώς από την αρχή την ωθεί σε έναν ιδιαίτερο επιστημονικό προσανατολισμό: στα πρώτα καθήκοντα που της ανατίθενται είναι και η καταγραφή νομισμάτων, κατεξοχήν ανασκαφικών, από τον χώρο των Φιλιππών.¹ Το 1978 έρχεται στην Αθήνα για να ξεκινήσει την πρώτη θητεία της στο Νομισματικό Μουσείο· θα είναι ένας χώρος που θα την «σφραγίσει» σε βάθος χρόνου, καθώς θα αποκτήσει σταδιακά μεγάλη εμπειρία, ενώ τα νομίσματα και τα μολυβδόβουλλα θα γίνουν το κύριο πεδίο έρευνάς της. Μετά από γραπτό διαγωνισμό το 1980 εισάγεται ως μόνιμη αρχαιολόγος (επιμελήτρια) στο Υπουργείο Πολιτισμού· ακολουθεί η μετάθεση στην Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων των νήσων του ΒΑ Αιγαίου (με έδρα τη Χίο).

Θα υπηρετήσει στη Χίο έως το 1983, οπότε και φεύγει με υποτροφία για μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Wolfson College). Εκεί αρχίζει την εκπόνηση της διδακτορικής της

διατριβής με επιβλέποντα τον Καθηγητή D. Michael Metcalf. Είναι μια σημαντική περίοδος μαθητείας αλλά και διαμόρφωσης μιας ξεχωριστής νοοτροπίας. Χαρακτηριστικό θα μπορούσε να θεωρηθεί το επεισόδιο που παρατίθεται στη συνέχεια και βασίζεται σε αφήγηση της ίδιας.

Μια μέρα συνάντησε τον Cyril Mango, διαπρεπή βυζαντινολόγο² και Καθηγητή τότε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, με τον οποίο γνωριζόταν ήδη. Εκείνος παρατήρησε ότι ήταν αγχωμένη και στενοχωρημένη. Ακολούθησε ο εξής διάλογος:

«Vasso, τι έχεις και είσαι έτσι;»

«Cyril, αυτή την εβδομάδα δεν μπόρεσα να βγάλω σχεδόν καθόλου δουλειά για τη διατριβή. Σε λίγο θα δω τον Michael (Metcalf) και πραγματικά δεν ξέρω τι να του πω...»

«Παιδί μου, μην αφήνεις να σε χαλάσουν αυτοί οι Προτεστάντες... Εμείς οι Ορθόδοξοι δίνουμε λογαριασμό μόνο μία φορά στη ζωή μας και μόνον απέναντι στον Θεό!...».

Ιντερμέδιο

Επιστρέφει για ένα μικρό διάστημα (1986-1987) στη Χίο· μετατίθεται στη συνέχεια στο Νομισματικό Μουσείο (φθινόπωρο 1987), όπου πρόκειται να παραμείνει για αρκετό καιρό. Αρχίζει να προσγράψει περισσότερες περγαμινές στο βιογραφικό της, οικοδομώντας σιγά-σιγά το ερευνητικό της προφίλ. Περατώνει τη διδακτορική της μελέτη, με θέμα *Byzantine Monetary Affairs during the 8th, 9th, 10th and 11th Centuries*,³ και μετά από την υποστήριξη (1990) έρχεται η ώρα της αναγόρευσης σε *Doctor of Philosophy Oxoniensis*.

Το 1994 η Βάσω Πέννα ορίζεται Αναπληρώτρια Διευθύντρια του Νομισματικού Μουσείου. Ακολουθούν κάποια χρόνια που είναι ιδιαίτερος δημιουργικά, αλλά ορισμένα πράγματα στην υπηρεσιακή πραγματικότητα μοιάζουν να μη συμβαδίζουν με την επιστημονική της συγκρότηση ή βαθμιαία ακόμη και να αποδομούνται. Σημειωτέον ότι εκείνη την περίοδο διετέλεσε για ένα διάστημα (1997-1998) εκλεγμένη αντιπρόεδρος του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων. Όμως οι εξόφθαλμες, για την οπτική της, συστημικές αδυναμίες κάνουν την εργασία, όσο ικανοποιητική και αν είναι καθεαυτή, να μην είναι πλέον αρκετή. Ύστερα από 23 χρόνια υπηρεσίας στο Υπουργείο Πολιτισμού, τον Μάρτιο του 1998, η απόφαση είχε ληφθεί. Θα μπορούσε και να λεχθεί, κατά το πνεύμα του καβαφικού στίχου, ότι αποχώρησε δαισθανόμενη τη «μυστική βοή ... των πλησιαζόντων γεγονότων». Ένας κύκλος είχε κλείσει.

ΒΑΣΩ ΠΕΝΝΑ

ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΧΑΡΤΑΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

ΑΘΗΝΑ 1998

Κατάλογος των νομισμάτων της Χάρτας.

Φύλλο 1

1 (Βυζάντιον)

BYZANTION, χάλκινο
SNG Sweden II, Part 2 (Thrace-Euboea), αρ.757: 2ος-3ος αι. μ.Χ.
Schönerl, *Byzantion*, αρ.2075 κ.ε.: 2ος - 3ος αι.μ.Χ.

Το νόμισμα φέρει στην πρόσθια όψη κεφαλή Διονύσου. Ο συνδυασμός Ἀργέμιδος και σπαρτιασὸς δεν υφίσταται.

2 (Βυζάντιον)

BYZANTION, χάλκινο
SNG Sweden I, αρ. 751: 2ος-3ος αι. μ.Χ.
Schönerl, *Byzantion*, αρ.1908 κ.ε.: 2ος αι.μ.Χ.

Το νόμισμα φέρει στην πρόσθια όψη κεφαλή Ἀρτέμιδος. Ο συνδυασμός Ἀπολλωνος και σελήνης δεν αναφέρεται σε νομίσματα του Βυζαντίου.

3 (Βυζάντιον)

BYZANTION, χάλκινο
SNG Cop., 6-7 (Thrace), αρ. 504 :1ος αι.π.Χ και αργότερα
Schönerl, *Byzantion*, αρ.2003: 2ος αι.μ.Χ.

Η επεγραφή **BYZANTION**.

4 (Λέων 2)

Eckhel *Doct Num.*, VIII, 244*

ΛΕΩΝ ΣΤ ΣΟΦΟΣ (886-912 μ.Χ), μιλιταρείου
DOC, III₂, 514 (Class 1): 886 - 908 μ.Χ.

Ο Ρήγας δεν προδιορίζει την επωνυμία του Λέοντος. Το γεγονός όμως ότι προτάσσει το συγκεκριμένο νόμισμα από αυτό του Νικηφόρου Α' υποδηλώνει ότι αναφέρεται σε έναν από τους δύο συνώνυμους αυτοκράτορες του 9ου αι. μ.Χ.: Λέων Γ' Ίσαυρος (717-741) ή Λέων Δ' Χαζαρος (775-780). Ο Eckhel το κατατάσσει ορθά στον Λέοντα Στ'.

«Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα», εξώφυλλο ανατύπου και πρώτη σελίδα του καταλόγου των νομισμάτων (από την έκδοση Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή, Αθήνα 1998).

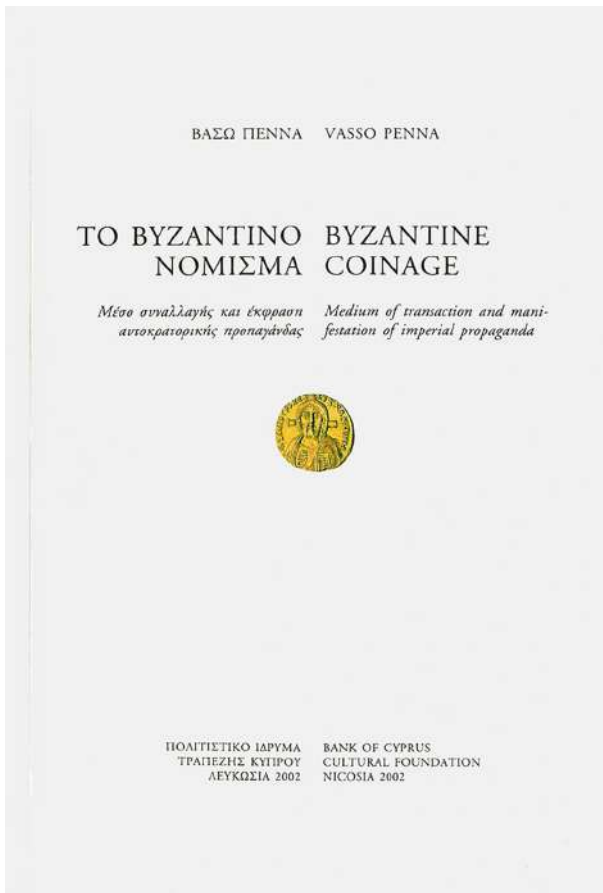
Η έρευνα εξακολουθεί να την ελκύει και συνεχίζει να διευρύνει το φάσμα των ενδιαφερόντων της· ένα παράδειγμα είναι η προσφιλή μορφή του Ρήγα Φεραίου, που θα αποτελέσει αντικείμενο ενασχόλησης με πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα.⁴

Τα επόμενα χρόνια επιδίδεται σε πληθώρα δραστηριοτήτων, με έμφαση κυρίως στη διδασκαλία (στο Athens Centre σε συνεργασία με δημόσια πανεπιστήμια των ΗΠΑ, στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, στη Σχολή Ξεναγών). Δίδασκε ήδη στο Φροντιστήριο Ιστορικών Επιστημών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών από το 1991· η παρουσία της σε κύκλους διαλέξεων εντείνεται όλο και

περισσότερο. Το διάστημα 2002-2005 ανέλαβε χρέη διευθύνουσας συμβούλου στο Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμεικής. Παράλληλα, οι δημοσιεύσεις συνεχίζονται με πυκνό ρυθμό, αλλά και με αυξανόμενες καταθέσεις του προσωπικού της στίγματος.

Το 2003 θα βρεθεί σε ένα σταυροδρόμι: αρχίζει να διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, στο τότε νεοπαγές Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών. Στον συγκεκριμένο χώρο θα ταχθεί με θέρμη, επενδύοντας μεγάλο μέρος της ενεργητικότητάς της. Παράλληλα, σημειώνεται η έναρξη της συνεργασίας της με το Κοινωφελές Ίδρυμα Κοινωνικού και Πολιτιστικού

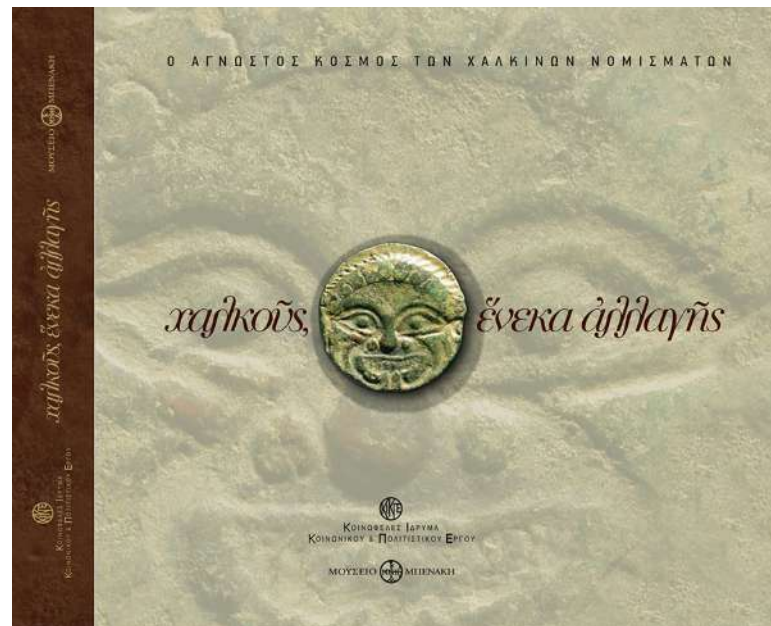

Εξώφυλλο της (δίγλωσσης) έκδοσης Το Βυζαντινό νόμισμα, Λευκωσία 2002.

Έργου (ΚΙΚΠΕ), έναν ιδιωτικό, μη κερδοσκοπικό οργανισμό· με ακατάβλητη διάθεση, θα γίνει ο ακρογωνιαίος λίθος για τη δημιουργία μιας συλλογής κατά βάση χαλκών νομισμάτων και θα έχει πρωταγωνιστικό ρόλο για την προβολή της εντός και εκτός Ελλάδος, κυρίως μέσω εκθέσεων και εκδόσεων.

Η διδασκαλία την ελκύει όλο και περισσότερο· συνήθως την ώρα του μαθήματος εκφραζόταν με ζέση και είχε μεγάλη μεταδοτικότητα. Το 2006 εκλέγεται Επίκουρος Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου με γνωστικό αντικείμενο τη «Βυζαντινή Ιστορία, Βυζαντινή Νομισματική και Σιγίλλογραφία». Παράλληλα με την πανεπιστημιακή ανέλιξη (έως το 2017 έγινε Καθηγήτρια πρώτης βαθμίδας), αποκομίζει και τη διεθνή αναγνώριση με τρόπο περισσότερο απτό. Το 2009 κλήθηκε στο Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του King's College του Λονδίνου, ως Visiting Senior

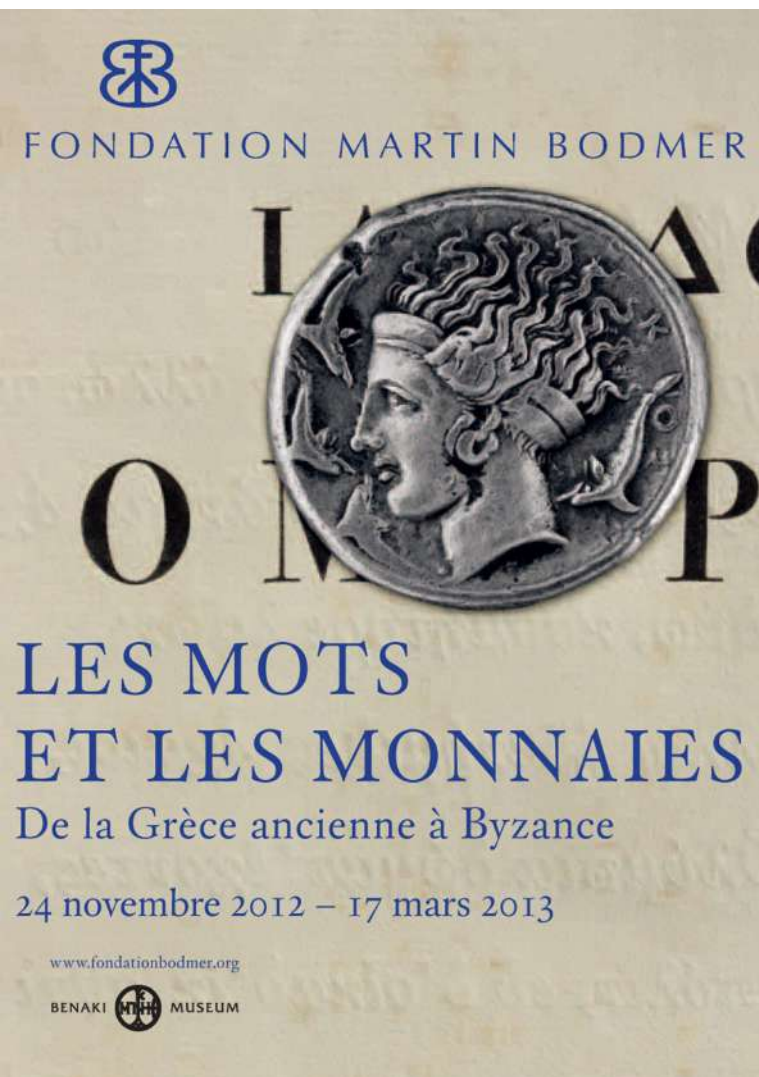

Εξώφυλλο της έκδοσης Χαλκούς, Ύνεκα αλλαγής. Ο άγνωστος κόσμος των χάλκινων νομισμάτων, Αθήνα 2006.

Research Fellow για τα επόμενα τρία χρόνια. Αναλαμβάνει τον συντονισμό και την επιμέλεια της περιοδικής έκθεσης *Les mots et les monnaies, de la Grèce ancienne à Byzance*, που παρουσιάστηκε στο Fondation Martin Bodmer (Cologny, Γενεύη), ένα πρωτοποριακό εγχείρημα με ευρηματική συνύπαρξη χειρογράφων, παλαιτύπων και νομισμάτων.

Η Βάσω Πέννα εμπιστευόταν τις δυνάμεις της, αλλά δεν πίστευε σε αυθεντίες. Στις αρχές του 2013 εμφανίστηκε σε ένα περιοδικό τέχνης ένα σύντομο σημείωμα για την έκθεση της Γενεύης,⁵ με δύο δικά της παραθέματα συνοδευόμενα κάθε φορά από τις λέξεις “Penna says”. Η ίδια θεώρησε τον συνοπτικό τρόπο αναφοράς σχεδόν αξιωματικά εκφερόμενο και ρέποντας προς τη διακωμώδηση του πράγματος έκανε για λίγο χρήση της επανάληψης ως ένα προσωπικό αστείο.

Λίγους μήνες αργότερα ο Paul Magdalino (Πανεπιστήμιο St Andrews – Πανεπιστήμιο Κοζ) σημείωνε σε μια επιστολή του ότι η Βάσω Πέννα εκείνη τη χρονική στιγμή ήταν «...η αρχαιότερη σε κύρος και η πλέον διακεκριμένη βυζαντινή νομισματολόγος σε ενεργό ακαδημαϊκή απασχόληση». Το καλοκαίρι του 2015 της ανατέθηκε μετά από πρόσκληση η συνδιεύθυνση του Byzantine Coins and Seals Summer Program στο Dumbarton Oaks της Washington, DC.

Αφίσα της έκθεσης Les mots et les monnaies
(Γενεύη, Νοέμβριος 2012 – Μάρτιος 2013).

Τότε ήταν —την ώρα της διδασκαλίας— που για πρώτη φορά εκδηλώθηκε η ασθένεια, η οποία θα υπερέβαινε τελικά τις αντοχές της. Η Βάσω έδωσε με σθένος τον αγώνα της, ανέκαμψε για ένα διάστημα, συνέχισε να είναι δραστήρια (άλλο ένα συνέδριο,⁶ άλλη μια έκθεση,⁷ άλλο ένα άρθρο,⁸ άλλη μια μονογραφία...), αντλώντας αποθέματα από το απaráμιλλο ταμπεραμέντο της, βρέθηκε όμως αντιμέτωπη με την αδυσώπητη τροπή των πραγμάτων και τελικά υπέκυψε στο μοιραίο.

Μένει ίσως ένα ερώτημα για το τι αφήνει πίσω ένας αστείρευτα δημιουργικός άνθρωπος που

φεύγει προ της ώρας του. Πέρα από μια πικρία για τους οικείους, το ερώτημα υπερβαίνει το άωρο του θανάτου. Μπορεί να βρίσκει μια απάντηση στο έργο⁹ που άφησε πίσω της η Βάσω Πέννα, προϊόν μόχθου και οξύνοιας, που θα αναμετρηθεί με τη φθορά του χρόνου όπως κάθε τι ανθρώπινο. Μια άλλη απάντηση έχει να κάνει με τη μνήμη: η Βάσω κατά έναν τρόπο θα υπάρχει για όσο τουλάχιστον θα την θυμούνται κάποιοι άνθρωποι με τους οποίους συνυπήρξε στους κύκλους της ζωής της και θα φέρουν την ανάμνηση από τον χαρακτήρα της· από τη γενναιοδωρία με την οποία συχνά περιέβαλλε τους γύρω της, την παρηρησία που διέθετε, αδιαφορώντας συνήθως για το *comme il faut*, την εκρηκτικότητα του θυμού αλλά και την ικανότητα να χρησιμοποιεί την απήχηση του ξεσπάσματος προσποιούμενη ενίοτε ότι είναι θυμωμένη. Και μπορεί ακόμη να αναρωτιέται κανείς εκ των υστέρων, προσπαθώντας να αναιρέσει την αίσθηση της απουσίας, για το τι θα έλεγε η Πέννα σε συγκεκριμένες καταστάσεις με τη συνήθη ευθυκρισία της.

Η ημέρα των γενεθλίων της (19 Σεπτεμβρίου) ήταν κοινή με την ημέρα που είχε γεννηθεί ο Αντωνίνος ο Ευσεβής το 138 μ.Χ. Ήταν ο αυτοκράτορας που το τελευταίο βράδυ της ζωής του, όταν ήλθε ο επικεφαλής της νυχτερινής φρουράς να ζητήσει το σύνθημα της βάρδιας, έδωσε τη λέξη *aequanimitas*,¹⁰ έννοια που συμπυκνώνει ένα κεντρικό ιδεώδες του στωικού βίου, την αταραξία.

Η Βάσω Πέννα έζησε με ένταση πολλές πτυχές της ζωής της· στην όψη του θανάτου αντέδρασε με καρτερία και ισόψυχη αξιοπρέπεια και κατευθύνθηκε προς το *μόρσιμον* με μια στωική αποστασιοποίηση.

No Man is an *Iland*, intire of it selfe; every man
is a peece of the *Continent*, a part of the *maine*;
... Any Mans *death* diminishes *me*,
because I am involved in *Mankinde*

John Donne, *Devotions upon Emergent Occasions*, 1624

Γιάννης Στόγιας

Ερευνητής-επιμελητής
Νομισματική Συλλογή ΚΙΚΠΕ

Σημειώσεις

1. Βλ. την πρώτη της δημοσίευση που προέκυψε λίγα χρόνια αργότερα: Β. Αθανασοπούλου-Πέννα, «Νομίσματα ανασκαφών Φιλίππων», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 32 (1977) [1982], Α – Μελέται, 39-65.
2. Ο Cyril Mango, αγγλο-ρωσικής καταγωγής, γεννημένος το 1928 στην Κωνσταντινούπολη, ήταν ήδη συγγραφέας των βιβλίων *The Brazen House: A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople* (1959), *Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul* (1962), *The Art of Byzantine Empire, 312-1453* (1972), *Byzantine Architecture* (1976), *Byzantium: The Empire of New Rome* (1980), *Byzantium and its Image: History and Culture of the Byzantine Empire and its Heritage* (1984). ακολούθησαν και τα *Studies on Constantinople* (1993), *Chora: The Scroll of Heaven* (2000) κ.ά. Βλ. σχετικά: https://en.wikipedia.org/wiki/Cyril_Mango.
3. Βλ. την καταχώρηση στη Bodleian Library: Ms DPhil c. 8813-4. Αδημοσίευτη διατριβή (ορισμένα τμήματα εντάχθηκαν αργότερα σε επιμέρους άρθρα). Βλ. επίσης το ψηφιοποιημένο αντίτυπο στο Oxford University Research Archive: <https://ora.ox.ac.uk/objects/td:602369702>.
4. Βλ. Β. Πέννα, «Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα», στο: Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεσπινλή*, Αθήνα 1998, 93-148. Βλ. επίσης V. Penna, «Vienna and Enlightenment: The Case of Rigas Velestinles», στο: Η. Kroll (επιμ.) *Austrian-Greek Encounters over the Centuries. History, Diplomacy, Politics, Arts, Economics*, Innsbruck 2007, 139-146.
5. *The Art Newspaper*, no. 242 (Ιανουάριος 2013), 30.
6. Οργάνωση της συνεδρίας Trade Routes in the Balkan Peninsula: The Numismatic Evidence (10th–15th Century) στο *23rd International Congress of Byzantine Studies* (Βελιγράδι, 22-27 Αυγούστου 2016): <http://www.byzinst-sasa.rs/eng/uploaded/Thematic%20Sessions%20of%20Free%20%20Communications.pdf> (357-362).
7. Συντονισμός και συνεπιμέλεια της έκθεσης *Heads and Tails – Tales and Bodies. Engraving the Human Figure from Antiquity to the Early Modern Period* (Μουσείο Πούσκιν, Μόσχα, 5 Ιουλίου – 31 Οκτωβρίου 2016): <http://www.kikpe.gr/cultural-affairs/item/466-oi-dyo-orpeis-tou-nomismatos-istories-kai-somata>.
8. Βλ. π.χ. V. Penna, «Monetary circulation in the Cyclades during the Dark Ages: an updated approach», στο: J. Crow & D. Hill (επιμ.), *Naxos and the Byzantine Aegean. Insular Responses to Regional Change*, Papers and Monographs from the Norwegian Institute in Athens, Vol. 7, Αθήνα 2018, 51-60.

Εικόνα από σεμιναριακή παρουσίαση, αμφιθέατρο Μουσείου Μπενάκη, Ιούλιος 2018 (φωτ. © Ν. Τσουραπάς).

9. Για μια πλήρη εργογραφία της Βάσως Πέννα βλ. Γ. Στόγιας, «Βασιλική Πέννα (1951–2018), μια αναδρομή», *Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών, Επιστημονική Επετηρίς 2* (υπό έκδοση).
10. *Historia Augusta, Antoninus Pius*, 12.6.